

Summary:

Analysis of ethnonational structure of population in Ukrainian-Poland frontier is given behind quantitativ and territorial indicators. Space ethnonational differentiation is represented.

УДК 323.11.(477.84)

Ірина БАРІІА

ЗМІНА ЕТНІЧНОГО СКЛАДУ МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ У ПЕРІОД МІЖ ПЕРЕПИСАМИ НАСЕЛЕННЯ 1989 І 2001 РР.

В сучасних умовах зміни суспільних відносин в Україні важлива роль приділяється вдосконаленню регіональної економічної політики. При цьому нерідко дослідники не враховують етнонаціональних чинників регіонального розвитку, що визначають значною мірою електоральну поведінку населення, релігійну ситуацію, позначаються на особливостях життєдіяльності людей. Саме це зумовило необхідність всебічного аналізу етнічного складу населення регіону. Ці питання останнім часом активно розробляються вченими Львівського та Чернівецького університетів (М. Дністрянський, Я. Жупанський, Я. Круль, Н. Веприк, О. Шаблій, Ф. Заставний та ін.). Але регіональних етногеографічних досліджень ще обмаль, вони не охоплюють всієї території України, тому дана стаття спробує заповнити цю прогалину.

У ній основна увага приділена вивченню динаміки етнічного складу міського населення, зважаючи на те, що міські населені пункти є місцем де відбуваються інтенсивні етнічні процеси. Населенню міст властива більш строката структура національного (етнічного) складу населення порівняно із навколишньою сільською місцевістю.

Питаннями, пов'язаними із дослідженнями національного складу населення міст займалися В. Кубійович, С. Рудницький, В. Покшишевський, Л. Моногарова, Е. Менабдішвілі, Б. Еккель. Першою спробою структурного аналізу національного складу населення територій і міських поселень була розробка В. Покшишевським "індексу етнічної мозаїчності". Для специфічних за національним складом населення окремих територій чи поселень, як-от, наприклад, Тернопільської області, де помітним є відсоткове переважання корінної нації – українців у співвідношенні національностей (етносів), індекс мозаїчності Покшишевського використовувати не доцільно.

Вирішити проблему спробували свого часу і Е. Менабдішвілі та Л. Моногарова. Однак запропонований Е. Менабдішвілі показник "рівня багатонаціональності" та методика його обчислення не витримув критики вже тому, що рівень багатонаціональності залежить від того, яку національність (етнос) приймати за корінь. Натомість, Л. Моногарова, взявши за основу "індекс мозаїчності" В. Покшишевського, для оцінки етнічної мозаїчності міста розробила простий математичний метод вирішення цього завдання. Відтак він був нею використаний як складова комплексної типології міст Гаджицької РСР. Недоліком згаданого індексу є те, що застосовувати його можна при співставленні адміністративно-територіальних одиниць, які належать до "ансамблю міст" із спільною етнічною структурою населення, позаяк залежить від максимальної кількості національностей, які враховують. Відтак, на нашу думку, найбільш прийнятним є індекс мозаїчності Еккеля, який пропонує визначати етнічну строкатість населення через теоретичну вірогідність інтенсивності міжнаціональних контактів, яка б мала місце, якщо б контакти обумовлювались лише відсотковим співвідношенням національних груп в даному районі незалежно від інших факторів.

Запропонований Б. Еккелем індекс мозаїчності дозволяє враховувати всі національності, які мешкають в даному місті, районі, області. Максимальна кількість етносів

в межах Тернопільської області, зрозуміло, зафіксована у м. Тернополі, де мешкали представники 49 національностей в 1989р та 74 – в 2001р. До “нових” етносів у 2001р. належать 25. з них найбільш чисельні – вепси (93 особи), араби (22 осіб), американці (20 осіб), курди (6 осіб). Міраційна мобільність населення в умовах зміни суспільних відносин, яка значно посилилась після 1991р, посприяла появі також австрійців, англійців, асирійців, голландців, іспанців, італійців, інгушів, кубинців, словаків, турків та ін. Загалом, за згаданий період на Тернопільщині з’явилися представники багатьох європейських держав, а також США, Куби. Кількісне представництво різних національностей серед міського населення в розрізі районів коливається в значних межах. Найбільш складна етнічна структура міського населення у Чортківському, Кременецькому та Збараському районах, де в кожному живуть представники 36 національностей. У 4 районах – Бережанському, Борщівському, Гусятинському, Підволочиському національний склад населення представлений відповідно 25, 28, 22 і 21 етносами. Структура населення за національною ознакою у Заліщицькому та Тернопільському районах охоплює 16 національностей, а в Лановецькому і Терехівському – 19. Незначним показником кількості етносів, рівним 13, характеризуються Бучацький, Зборівський, Козівський, децю меншим (12 етносів) – Мошарівський райони.

Найменш розгорнутою є структура національного складу населення міських населених пунктів у Підгаєцькому районі (5 етносів) і Шумському (9 етносів). Однак, більшість національностей представлена у кількості до 10-15 осіб, що дає підстави виділяти наступні три найбільш чисельні з них – українці, росіяни, поляки. В умовах значного переважання українського корінного етносу (понад 90%) серед міського населення районів друге місце за чисельністю займають росіяни. Лише у Підволочиському районі в силу більшої чисельності поляків росіяни поступаються на третє місце. Натомість, у Лановецькому районі чисельна перевага білоруського населення над польським відсуває останніх на четверте місце. Загалом, виділення саме згаданих етносів (росіяни, поляки, білоруси) в якості найбільш чисельних пояснює факт впливу історично-географічних чинників на зростання їх чисельності на наших теренах. Тривале панування Польщі початку ХХ століття в умовах відсутності власної держави зумовило чисельне зростання польського етносу на Тернопільщині. Аналогічним чином позначилося на етнічній структурі населення перебування в складі Радянського Союзу, коли через форсування політики інтернаціоналізації господарського та суспільного життя з’явилися етноси, які населяли СРСР. Сучасний стан соціально-економічного розвитку українського суспільства проявився через появу представників таких національностей як англійці, австрійці, іспанці, італійці та інші.

Перелічені особливості національного складу населення, а разом з тим і специфічні риси його формування, притаманні і містам, які належать до згаданих районів (таблиця 1).

За період між двома останніми переписами населення 1989р (Всесоюзного) і 2001р. (Всеукраїнського) ситуація стосовно національного складу населення міст змінилась в бік зростання чисельності, а відтак і частки, українського населення. В структурі національного складу населення українці переважали в усіх містах станом на 1989р та 2001р. Частка українців коливалась у 1989р. від 88,22% (м. Чортків) до 98,72% (м. Зборів). У 6 містах українці становлять до 95% всього населення, у решті міст (66,66%) – відповідно більше 95%. Зростання частки українців у 2001р. простежується у двох напрямках: 1) чисельне – воно коливається в межах 94,07% (м. Тернопіль) – 99,50% (м. Підгайці) в усьому населенні міст, 2) за долею міст, з часткою українців до 95% (2 – м. Скалат, м. Тернопіль) та більше 95% (16 міст). Найбільший приріст частки українців на 2001р. простежується у м. Чорткові, де він становить 7,26%. Децю нижчі темпи приросту корінного населення станом на 2001р. у паступних містах Терехівлі – 4,96%, Борщові – 4,53%, Кременці – 3,79%, Тернополі – 2,86%, Шумську – 2,56%, Бережанах – 2,41%. Найменше зросла частка українців між двома

переписами у 8 містах, серед яких абсолютним лідером є м. Зборів (0,41%). Очевидними є швидкі темпи зростання частки українців в населенні міст, в яких вона у 1989р становила до 95%. Переважання українців, їх чисельне і відсоткове зростання серед міського населення відбувається за рахунок зменшення частки росіян, поляків, білорусів чи інших. Така ситуація складається з двох причин. По-перше, через зміну політичного статусу України в серпні 1991р., коли почали від'їжджати представники етносів колишнього СРСР на історичну батьківщину, по-друге, асиміляційними процесами в середовищі національних меншин. Свідченням цього є зменшення частки росіян у населенні з 9,93% до 3,42% за згаданий період (табл. 1). Найменше росіян мешкало в цей час у м. Підгайні.

Подібні етнодемографічні процеси відбувалися і серед польського населення міст Тернопільської області. Найбільша частка поляків є в м. Скалаті, але й тут їх чисельність зменшилась порівняно з 1989р. Загалом, кількісне зменшення серед польського населення відбулось із 2544 осіб до 1499, тобто на 58,92%.

Структура національного складу міського населення у міських поселеннях та районах Тернопільської області за період між переписами населення 1989 та 2001рр зацала розширення завдяки появі представників нових національностей. Така тенденція найбільш характерна для найбільшого, багатофункціонального міста – обласного центру. Найменш привабливим для емігрантів є м. Підгайні.

Попередній аналіз етнічного (національного) складу населення міст та міського населення районів визначення частки етносів (найбільш чисельних) дає змогу характеризувати його за рівнем строкатості етнічної структури згідно індексу мозаїчності національного складу Ї. Їккеля (P_i). Результати досліджень подано в таблиці 2.

Таблиця 2.

*Показники індексу мозаїчності національного складу міського населення міст та районів Тернопільської області за 1989, 2001рр.**

№ п/п	Назва міста, району	1989		2001	
		P_i по місту	P_i по району	P_i по місту	P_i по району
1	м. Тернопіль	0,163	0,032	0,115	0,024
2	м. Бережани	0,083	0,074	0,038	0,038
3	м. Борщів	0,131	0,125	0,047	0,055
4	м. Бучач	0,044	0,044	0,026	0,024
5	м. Копичиці	0,070	0,061	0,042	0,036
6	м. Хоростків	0,036		0,026	
7	м. Заліщики	0,068	0,061	0,038	0,032
8	м. Збараж	0,063	0,057	0,047	0,034
9	м. Зборів	0,026	0,030	0,018	0,018
10	м. Кременець	0,139	0,120	0,070	0,066
11	м. Почаїв	0,072		0,057	
12	смт./м. Ланівці	0,047	0,047	0,036	0,036
13	м. Моцастириська	0,040	0,041	0,024	0,018
14	м. Скалат	0,136	0,129	0,114	0,091
15	м. Підгайні	0,026	не виділявся	0,010	0,010
16	м. Терсбовля	0,134	0,107	0,042	0,042
17	м. Чортків	0,212	0,201	0,089	0,085
18	смт./м. Шумську	0,091	0,091	0,042	0,042
19	смт. Козова	-	0,034	-	0,020

* Таблиця складена за даними Тернопільського обласного державного управління статистики

Згідно даних таблиці 2 показники індексу мозаїчності національного складу міст коливаються у широких межах, що є наслідком значного переважання українців у населенні. В таких умовах національність (етнос), частка якої в населенні міста (чи району) складає

менше 0,1% практично на величину індексу мозаїчності національного складу не впливає. Найменш строкате у стигньому відношенні населення у згаданий період мешкало у містах Підгайці та Зборів. Провідне положення в 1989р. за рівнем строкатості населення за національною ознакою займало м. Чортків (0,212), яке поступилося ним у 2001р. м. Тернополю (0,115).

Схожа ситуація склалась і серед районів Тернопільської області. Етнічний склад населення районів Тернопільської області зазнав істотних змін лише стосовно національних меншин, особливо порівнюючи з початком ХХ ст. Впродовж останнього століття відбулось значне скорочення найбільш представницьких в минулому польської та єврейської меншин. Про масштаби цих процесів переконливо свідчать дані таблиці 3, отримані на основі критичного аналізу результатів перепису населення 1900р., проведеного на теренах Австро-Угорської імперії. Зрозуміло, офіційна статистика з відомих причин фальсифікувала результати згаданого перепису населення. Однак, порівнюючи переписні дані про розподіл населення за мовою та віровизнанням станом на 1900р., на нашу думку, більш достовірні дані можна отримати, використовуючи результати перепису за віровизнанням. Насамперед тому, що серед населення виділяли римо-католиків, уніатів, православних, Мойсеєвої віри, а також іншої віри та без віровизнання. Відтак спираючись на розроблену В. Барвінським ідентифікацію населення за віровизнанням, можна визначити індекси мозаїчності національного складу населення повітів

Таблиця 3.

*Показники індексу мозаїчності національного складу населення повітів сучасної Тернопільської області станом на 1900р. **

№ п/п	Повіт	P_i по повіту
1	Бережанський	0,538
2	Борщівський	0,476
3	Бучацький	0,555
4	Гусятинський	0,550
5	Заліщицький	0,423
6	Збаразький	0,519
7	Підгаєцький	0,518
8	Скалатський	0,599
9	Теребовлянський	0,580
10	Тернопільський	0,585
11	Чортківський	0,524

Таблиця складена за даними: Zamorski K. Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicyi. Liczność Galicyi w latach 1857-1910 – Kraków – W – 1989. – S 82-83

Найменші значення індексу мозаїчності національного складу в 1900р. властиві Борщівському та Заліщицькому повітам, де відповідно населення було найменш етнічно строкатим. У 1989р. найменш строкатим населення було у Зборівському, Козівському, Тернопільському районах, тоді як у 2001р. – Зборівському, Монастириському, Підгаєцькому. Перше місце за строкатістю національного складу населення в 1900р. посідав Скалатський повіт, який зберіг своє провідне становище вже як Підволочиський район і в 1989 та 2001рр., спершу через чисельну польську (33,61%) та єврейську (14,63%), а в сучасних умовах виключно завдяки польській меншині. Дещо поступився йому в 1989, 2001рр. за показником індексу мозаїчності Чортківський район.

Таблиця 1.

Чисельність і питома вага осіб різних національностей в етнічному складі міського населення*

№ ш/ п	Назва	1989					2001				
		все нас., осіб	українці, осіб / %	росіяни, осіб / %	поляки, осіб / %	інші, осіб / %	все нас. осіб	українці, осіб / %	росіяни, осіб / %	поляки, осіб / %	інші, осіб / %
1	м Тернопіль	202659	184852 /91,21	14527/ 7,17	1178/0,5 8	2102/1,04	226029	212617/94,07	7743/3,42	770/0,34	4899/2, 17
2	м Бережани	16658	15942/95,50	557/3,46	53/0,32	86/0,52	17130	16805/98,11	240/1,40	29/0,16	56/0,33
3	м Борщів	11247	10471/93,10	574/5,10	98/0,87	104/0,93	11251	10984/97,63	169/1,50	42/0,37	56/0,50
4	м. Бучач	13265	12981/97,86	197/1,48	46/0,35	41/0,31	12511	12354/98,74	105/0,84	21/0,17	31/0,25
5	м. Копичинці	7258	6997/96,40	188/2,60	45/0,62	28/0,38	7003	6860/97,96	82/1,17	22/0,31	39/0,56
6	м. Хоростків	8859	8704/98,25	92/1,04	36/0,41	27/0,30	7304	7209/98,70	57/0,78	16/0,22	22/0,30
7	м Заліщики	12194	11770/96,52	331/2,72	51/0,42	42/0,34	9739	9561/98,17	136/1,40	17/0,17	25/0,26
8	м Збараж	13486	13057/96,82	299/2,22	77/0,57	53/0,39	13053	12751/97,69	214/1,64	39/0,30	49/0,37
9	м. Зборів	6785	6698/98,72	66/0,97	9/0,13	12/0,18	7339	7275/99,13	40/0,55	9/0,12	15/0,20
10	м.Кременець	24499	22702/92,66	1445/5,90	191/0,78	161/0,66	21880	21104/96,45	546/2,50	113/0,52	117/0,5 3
11	м. Почаїв	9808	9445/96,30	289/2,95	10/0,10	64/0,65	8027	7796/97,12	159/1,98	9/0,11	63/0,79
12	м. Ланівці	9115	8903/97,67	174/1,91	8/0,09	30/0,33	8547	8394/98,21	118/1,38	5/0,06	30/0,35
13	м.Монасти- риська	6321	6196/98,02	88/1,39	20/0,32	17/0,27	6277	6206/98,87	45/0,71	13/0,21	13/0,21
14	м. Скалат	4270	3964/92,83	56/1,31	239/5,60	11/0,26	4042	3803/94,09	40/0,99	188/4,65	11/0,27
15	сmt./м Підгайці	3415	3371/98,71	28/0,82	12/0,35	4/0,12	3203	3187/99,50	13/0,41	2/0,06	1/0,03
16	м. Геребовля	13797	12826/92,96	730/5,29	168/1,22	73/0,53	13455	13175/97,92	197/1,46	40/0,30	43/0,32
17	м Чортків	26830	23671/88,22	2664/9,93	244/0,91	251/0,94	28855	27550/95,48	1031/3,57	123/0,43	151/0,5 2
18	сmt./м. Шумськ	4849	4624/95,36	142/2,93	59/1,22	24/0,49	5010	4906/97,92	51/1,02	41/0,82	12/0,24

*Таблиця складена за даними Тернопільського обласного державного управління статистики.

Загалом, по всіх районах Тернопільської області впродовж ХХ ст. відбулось помітне, ледь не в п'ять разів, зменшення індексу мозаїчності національного складу, а тому населення в районах стає менш етнічно строкатим, що легко пояснити зростанням частки українців на фоні кількісного та відсоткового зменшення інших національностей. Подібна тенденція властива і містам області.

Література:

1. Моногарова Л. Ф. Комплексная типология городов Таджикской ССР в свете проблем этнической мозаичности их населения // Советская этнография, 1972. – №6. – С. 52-63
2. Эккель Б. М. Определение индекса мозаичности национального состава республик, краев и областей СССР. // Советская этнография, 1976. -- №2 – С. 33-41.
3. Zamorski K. Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicyi. Ludność Galicyi w latach 1857-1910 – Kraków - W. – 1989 – 284s

УДК 911.3:(519.2+910.2)

Володимир ГРИЦЕВИЧ

МАТЕМАТИКО-ГЕОГРАФІЧНА ОЦІНКА ГОСПОДАРСЬКОЇ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ РЕГІОНУ

Постановка проблеми. Господарська спеціалізація відображає дуже глибокі ідеї економічної географії пов'язані з поділом праці. У територіальних господарських комплексах суспільний поділ праці проявляється як територіальний та галузевий поділ праці. Господарська спеціалізація регіонів є відображенням цих поділів і служить предметом багатьох економіко-географічних досліджень. Проблема полягає у тому, щоб перейти від суб'єктивної, описової, якісної, словесної характеристики спеціалізації до об'єктивних кількісних методів її вимірювання.

Аналіз досліджень і публікацій. Економічна географія має певний досвід вивчення та оцінки спеціалізації. Одна з перших спроб кількісного підходу до визначення спеціалізації належить праці американського економіста У. Ізарда [1], що стимулювала як багаточисельні наслідування, так і подальші наукові пошуки. Розглянемо деякі з опублікованих підходів.

Приймаємо, що територіальний господарський комплекс (як правило загальнодержавний) територіально складається з регіональних підкомплексів і поділений на ряд галузей. Оскільки різні автори користуються різними, не завжди сумісними позначеннями, зробимо для уніфікації викладу такі позначення. M – кількість регіонів. N – кількість галузей. P_{ij} – обсяг виробництва продукції j -ї галузі в i -му регіоні.

Російський економіко-географ А. Хрущов [3] визначає коефіцієнт спеціалізації, як частку галузі в продукції регіону поділену на частку галузі в продукції усього

територіального комплексу $s_{ij} = \frac{P_{ij}}{P_i} : \frac{P_j}{P}$, а коефіцієнт локалізації, як частку регіону в

продукції галузі поділену на частку регіону в продукції усього територіального комплексу

$l_{ij} = \frac{P_{ij}}{P_j} : \frac{P_i}{P}$. Однак, шляхом елементарних математичних перетворень можна показати, що

так визначені коефіцієнти чисельно тотожні між собою, тобто цей підхід є невдалим.

Український економіко-географ О. Толчів [4] дефініював коефіцієнт спеціалізації як частку регіону в продукції галузі поділену на частку регіону в населенні усього